

УДК: 528.9:929 Bugarski J.
528.9(497.11)"18"
Рад примљен: 25.09.2019.
Рад прихваћен: 15.10.2019.

МА Жарко Илић

Народна библиотека Србије
Београд
zarko.ilic95@yahoo.com

ЈОВАН БУГАРСКИ И КАРТА КЊАЖЕВСТВА СРБИЈЕ

Апстракт: У раду ће бити приказан живот и дело Јована Бугарског, једног од првих српских картографа. Први део рада посвећен је приказу неких до сада непознатих делова биографије Јована Бугарског када је био у служби Србије. У другом делу рада приказан је настанак *Карте Књажевства Србије*, која је дело Јована Бугарског, а потом је извршена анализа тачности те карте у погледу орографије, хидрографије, убикације насеља и других физичко-географских елемената. Последњи део рада посвећен је утицају који је та карта остварила у научним круговима из тог периода.

Кључне речи: Јован Бугарски, Карта Књажевства Србије, 1845. година, Србија, картографија, историјска географија.

* * *

Српска картографија 19. века свој развој је започела картом Саве Поповића Текелије из 1806. године, објављеном у Бечу, под насловом *Земљо-ображеніне Србске, Босне, Далмаціе, Дубровне, Црне Горе и оїранічніхъ Предялъ*. Током Првог српског устанка у Србију је дошао Рус Василије Грамберг, инжењерски мајор, који је вршио снимања одређених делова Србије 1808. године. Остала су сачувана два његова рукописна плана београдске тврђаве, као и карта делова Западне Србије, такође у рукопису. Следећа карта Србије, значајна за развој српске картографије је Адама фон Вајнгартена, која је била саставни део списка *Über Serbien*, објављеног 1820. у Бечу, у часо-

пису *Österreichische militärische Zeitschrift*. Ова карта је имала доста грешака, на које се први осврнуо Вук Стефановић Караџић, у свом рукопису из 1820. године.¹ Вајнгартенов спис и карту на српски језик је превео и објавио граничарски официр Стефан Милошевић 1822. године, под насловом *Штајтсшическое описаніе Сербіе*. Даљи рад на усавршавању Вајнгартенове карте наставио је Вук С. Караџић, а његову прераду те карте објавио је Леополод Ранке у свом делу о српској револуцији.² На основу Вајнгартенове карте и списка, у Петрограду је 1839. године Димитрије Момировић објавио *Крајкаја исторія и географія Сербіи*, са картом у прилогу.³ Коначно, 1845. године је објављена карта Србије Јована Бугарског, која представља један од највиших домета српске картографије у периоду прве половине 19. века.

Јован Бујарски (1803–1865)

Извори о животу Јована Бугарског до 1840. године врло су оскудни и располажемо са мало информација о том периоду његовог живота. Није остала ни забележена година његовог рођења, али је остао податак да је Јован Бугарски умро 1865. године и да је тада имао 62 године, па из тога произилази да је рођен 1803. године. Био је пореклом из Добринаца у Срему, тада у оквиру Хабзбуршке монархије. Отац му се звао Давид и био је трговац.⁴ Следећа информација доноси податак о образовању Јована Бугарског. Студије је завршио на Пештанском универзитету и добио инжењерску диплому на Филозофском факултету Свеучилишта у Пешти. У литератури се као датум дипломирања наводи 4. јул 1838. године.⁵ Међутим, година његовог дипломирања највероватније није тачна, јер Јован Бугарски у молби за службу из фебруара 1843. наводи да је након дипломирања 10 година вршио послове премеравања на простору Горње Угарске.⁶ Вероватно је у

¹ У. Шешум, *Србија и Сјара Србија 1804-1839*, Београд, 2017, 88; Н. Радојчић, *Географско знање о Србији почешком 19. века*, Београд, 1927, 42, 43.

² Ж. Шкаламера, *Картографија Србије и српска картографија XIX века*, Србија и суседне земље на старим географским карта, Београд, 1991, 141.

³ Н. Радојчић, *нав. дело*, 46; Ж. Шкаламера, *нав. дело*, 142.

⁴ В. Стајић, *Новосадске биографије: из архива Новосадској мајстџраша*, св. 1, А-Ј, Нови Сад, 1936, 144; *Српски биографски речник А-Б*, Нови Сад, 2004, 844.

⁵ Исто.

⁶ Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела-внутерно одељење (=МИД-В), 1843 ф. 1, бр. 210, молба Јована Бугарског кнезу Александру Карађорђевићу ради добијања службе, 10/22. фебруар 1843.

питању грешка и као година његовог дипломирања требало би да стоји 1828. Године 1840. Јован Бугарски је прешао у Србију.⁷ Убрзо након доласка, Бугарски се обратио молбом кнезу Михаилу Обреновићу, како би добио службу. Кнез је у децембру 1840. писао Министарству просвете, предлажући Јована Бугарског за наставника математике или инжењера. У одговору, Министарство просвете је навело да је место наставника математике попуњено, а да би се за Бугарског могла наћи служба при Министарству унутрашњих дела, када би дошло до оснивања Управитељства постројења.⁸ Током 1841. године Јован Бугарски је постао поданик Кнежевине Србије, а указом кнеза Михаила од 29. септембра добио је службу и постављен је за рачуноиспитатеља у Главној контроли министарства финансија.⁹

У мају 1842. године Државни савет је донео одлуку да се Јован Бугарски упути као помоћник Сигмунду Рецендорфу који је дошао у Србију како би испитавао рудна богатства, као и њихову могућу експлоатацију. Избор је пао на Бугарског јер је био инжењер, а познавао је и немачки језик, док је Сигмунд слабо знао српски. Поред редовних дневница, Бугарски је за овај посао, за путне трошкове, требало да прима још 2 цванцика по дану.¹⁰ Након династијског преврата у Србији 1842. године, Јован Бугарски, као и многи чиновници, били су отпуштени из службе.¹¹ У литератури се може наћи податак да је Јован Бугарски напустио Србију након промене на српском престолу.¹² Овај податак није тачан, јер је у новембру 1842. кнез Александар предлагао да се за упражњено место професора математике на Лицеју, поред Симе Прице, у обзир узме и Јован Бугарски.¹³ Поново се Бугарски безуспешно обраћао молбом за службу кнезу Александру у фебруару 1843.¹⁴ Током 1843. Бугарски је највероватније

⁷ АС, Министарство просвете-просветно одељење (=МПс-П), 1841, ф. 1, бр. 48.

⁸ АС, МИД-В, 1840 ф. 2, бр. 1727, Министарство просвете-кнезу Михаилу Обреновићу о молби за службу Јована Бугарског, 20. децембар/1. јануар 1840.

⁹ АС, МПс-П, 1841 ф. 5, Рно 1569; У литератури се наводи податак да је Јован Бугарски био у служби Кнежевине Србије непрестано у периоду од 1839. до 1844, што није тачно. (Ж. Шкаламера, *нав. дело*, 144; П. Васић, *Живой и дело Анастаса Јовановића-првој српској лишојрафа*, Београд, 1962, 60–61.)

¹⁰ АС, МИД-В, 1842 Ф. 2, бр. 676, Државни савет-кнезу Михаилу Обреновићу 30. маја/11. јун 1842.

¹¹ АС, МИД-В, 1842. Ф. 5, бр. 48.

¹² Ж. Шкаламера, *нав. дело*, 144.

¹³ АС, МИД-В, 1842. Ф. 5, бр. 48.

¹⁴ АС, МИД-В, 1843, Ф. 1, бр. 210, Јован Бугарски-кнезу Александру Карађорђевићу 10/22. фебруар 1843.

радио на изради своје карте и крајем те године се обратио Министарству иностраних дела и Државном савету Кнежевине Србије како би му помогли око издавања, о чему ће касније бити више речи.¹⁵ Исте године Бугарски је добио сина Стефана. Имао је још двоје деце, сина Александра, једног од најпознатијих архитеката у другој половини 19. века, као и ћерку Амалију.¹⁶

На основу огласа за пријем једног инжењера у службу при Министарству унутрашњих дела, који је објављен у *Србским новинама* 29. септембра 1843,¹⁷ Јован Бугарски се пријавио на тај конкурс. У пријави је истакао да је обављао инжењерске послове у Горњој Мађарској током 10 година и додао да је већ био у служби Министарства. Навео је да је остављен без посла, да има децу, и да стога моли да се постави на положај инжењера. Међутим, Министарство унутрашњих дела је на његов захтев одговорило у јануару 1844, наводећи да се његов захтев не прихвата.¹⁸

У јануару 1844. године у Државни савет је из Министарства просвете стигао допис да митрополит Петар Јовановић предлаже да се изврши оправака манастира Манасије и Раванице. Министарство просвете, на челу са министром Пауном Јанковићем, предложило је Државном савету да се те оправке изврше и да се формира једна комисија која ће извршити процену неопходних радова. Један од чланова комисије био је и Јован Бугарски, који је извршио премеравање кровова оба манастира. Крајем новембра Бугарски је послао Министарству просвете рачун за своје послове и тражио да му се исплати 30 форинти сребра, за 9 дана, колико је радио тај посао.¹⁹ Министар Паун Јанковић је овај захтев проследио Државном савету, који је 27. новембра 1844. донео одлуку да се захтев Бугарског одбија, јер је он у то време примао редовну плату од Министарства унутрашњих дела.²⁰ Овде свакако није реч о сталној служби у министарству, већ о одштети у висини једне годишње плате за изгубљену службу, која му је, према одлуци Државног савета, припадала.

Крајем 1844. Јован Бугарски се обратио молбом кнезу Александру Карађорђевићу, захтевајући да му се за изгубљену службу 1842. исплати

¹⁵ АС, Државни савет (=ДС), Р. 101, бр 579, АС, Министарство унутрашњих дела (=МУД) – Полицајно одељење (=П), 1843 ф. 13, бр. 981.

¹⁶ В. Стајић, *нав. дело*, 115.

¹⁷ *Србске новине*, бр. 78, 29. септембар/11. октобар 1843.

¹⁸ АС, МУД-П, 1843, Ф. 13, бр. 5148, Ј. Бугарски–Министарству унутрашњих дела 30. октобра/11. децембра 1843.

¹⁹ АС. МПс-П, 1844, Дел. пртолокол бр. 1844.

²⁰ АС, ДС, 1844, Р. 108, бр. 127.

износ у висини једне годишње плате. Државни савет је закључио да је Бугарски један од оних чиновника који су током буне 1842. изгубили службу и 19. децембра је обавестио кнеза Александра да се прихвата захтев Јована Бугарског за исплатом једногодишње плате због изгубљене службе 1842, али након исплате, у складу са законом, он мора одмах напустити Србију.²¹ Крајем 1844. учитељ Коста Јовановић тужио је Јована Бугарског јер је одбио да му исплати 80 талира за станарину. На ову суму, Јован Бугарски је требало да плати и трошкове суда, што је он одбио да учини и изјавио да ће се жалити аустријском конзулату у Београду. Због таквог његовог поступка, суд се обратио Министарству унутрашњих дела и министарство је у свом одговору од 7. јануара 1845. донело одлуку да се од Бугарског станарина и судски трошкови принудно наплате.²²

Убрзо потом, Јован Бугарски је напустио Србију, а 6. јуна 1845. године у Новом Саду је публикувао своју мерничку диплому. Потом је добио службу у Новом Саду, а 1846. постао је други „мерник“ града уз плату од 200 форинти годишње.²³ Током револуције 1848–1849, Бугарски је премештен са службом у Сремске Карловце. Током немира, патријарх Рајачић је упутио Бугарског у Бачку, на захтев бачких општина, са одређеним бројем војника. Касније је од патријарха добио похвални декрет и патријарх је истицао да је његовом заслугом око 20.000 присталица Лајоша Кошута прешло на страну двора.²⁴

Како се одмах после немира 1848–1849. године није вратио у Нови Сад, на место градског инжењера примљен је Хенрик Гонжоровски. Међутим, он је службу напустио 1853. године, па је за место инжењера конкурисао Јован Бугарски, али је његов захтев одбијен јер наводно није доставио потпуни обрачун, као владин комесар, за 1849. Због тога су га ометали и у приватној пракси, па је Јован Бугарски поднео тужбу земаљској влади у Темишвару у марту 1853. Донета је одлука да му се приватна служба не омета, а како је после немира 1848–1849. остало доста рушевина, Бугарски је имао много инжењерског посла. Током 1859. године, Бугарски је, заједно са инжењерима Б. Прохаском и М. Паљардијем, учествовао у премеравању острва Калиште на Дунаву, око кога су се спорили манастир Гргет и Шајкашки батаљон.²⁵ Питање проневере новца решено је тек 1860,

²¹ АС, МИД-В, 1844, ф. 4, бр. 1283, Државни савет–кнезу Александру 7/19. децембра 1844.

²² АС, МУД-П, 1844, Ф. 14, бр. 4957, Суд у Београду–Министарству унутрашњих дела 24. октобар/5. новембар 1844.

²³ В. Стајић, *нав. дело*, 114; *Споменица града Новог Сада*, Нови Сад, 1933, 24.

²⁴ В. Стајић, *нав. дело*, 115.

²⁵ *Српски биографски речник*, књ. 1, А–Б, 845.

када је цар Франц Јозеф донео одлуку да се Јовану Бугарском избрише дуг од 6.407 форинти.²⁶

Јован Бугарски је умро 8. септембра 1865. године у кафани *Зелени венац*, где је до тада и живео.²⁷

Израда и објављивање Карте Књажевства Србије

Једна од најважнијих активности Јована Бугарског током његовог боравка у Србији била је састављање географске карте. Његова географска карта има веома занимљив пут настанка, а представља и важан сегмент у историји српске картографије прве половине 19. века, те ћемо у наставку дати историју њеног настанка, извршити њену анализу, као и одјек који је имала у научној јавности тог времена.

Дана 11. новембра 1843. Јован Бугарски је доставио кнезу Александру карту Србије коју је желео да изда. Кнез је прихватио ту карту и по његовој наредби Министарство иностраних дела упутило ју је Министарству унутрашњих дела, које је требало да изврши њену проверу. Поред тога, кнез Александар је предложио да, уколико се испостави да је карта тачна, а како је потреба за картом Србије велика, ургира код Државног савета како би се Јовану Бугарском помогло у издавању „за нас важног дела“.²⁸ У литератури се среће податак да је Јован Бугарски предложио српској влади да изради једну карту Кнежевине Србије и да је влада то прихватила, али за тај податак нема потврде у изворима.²⁹ Сматрамо да је Јован Бугарски израдио карту, а да се тек након тога обратио српским властима и кнезу Александру послао рукопис карте.³⁰ На овакво мишљење нас наводи чињеница да се у архивској грађи, пре податка да је Јован Бугарски послао рукопис карте кнезу Александру, не налази ниједан документ везан за поменућу карту.

Стручњаци из Министарства унутрашњих дела који су прегледали карту, утврдили су да је она прецизно израђена и уверили су Бугарског да ће му пружити помоћ у издавању карте. Након тога, питање помоћи Бугарском је прослеђено на одлуку Државном савету. Како Државни савет није доносио

²⁶ В. Стајић, *нав. дело*, 115.

²⁷ *Исџо*.

²⁸ АС, МУД-П, 1843, ф. 13, 981.

²⁹ Ж. Шкаламера, *Картографија Србије и српска картографија XIX века*, 144; П. Васић, *нав. дело*, 60.

³⁰ АС, МУД-П, 1843 ф. 13, бр. 86.

никакву одлуку по овом питању, Бугарски је 19. децембра 1843. године упутио писмо Државном савету тражећи да га увере колико ће карата купити државна управа за различита надлештва по цени од 1 талира по комаду и замолио је да му се половина од укупног износа исплати унапред, како би карту могао да преда на штампање. Био је спреман и да карту, „од њега Србина“ израђену, посвети кнезу Александру, уколико би му пружили већу помоћ.³¹

На ову молбу Јована Бугарског Државни савет је одговорио тек 29. фебруара 1844. године. Министри су изнели мишљење да сва надлештва треба да добију по један пример „*Географическе Карте Ойчества*“ и у складу са тим је донета одлука да се купи 100 примерака по цени од једног талира по комаду. Међутим, Државни савет је одлучио да се новац за карту Бугарском исплати тек по изласку карте из штампе. Ову одлуку Државног савета потврдио је и кнез месец дана касније.³²

Пре него што је добио одговор Државног савета, Јован Бугарски је објавио *Објавленіе: Србске Майѣ Сербіе садашнѣѣ ѿолиѣическоѣ сїаня израђене одѣ Јована Буїарскоѣ гуйломаш. инжинира* у децембру 1843. Из овог огласа видимо да Јован Бугарски ни до децембра 1843. није дао своје дело на штампање. У огласу је навео да је израдио карту Србије, коју намерава да дâ на штампање, те позива свакога ко је заинтересован за карту да се претплати. У огласу је детаљно навео шта је све приказано на карти: границе Кнежевине Србије, границе 17 округа, путеви, реке, рудници, планине, као и погранична утврђена дуж границе. У огласу је наведена цена карте која је износила 1 талир, односно 2 форинте сребра, а Бугарски је навео да ће карта изаћи о Пештанском вашару, марта 1844. За све оне који су били спремни да купе већи број карата, на 10 примерака добијали су један бесплатно. До тренутка издавања огласа, за карту су се претплатили: Јован Нинић, начелник Главне контроле Кнежевине Србије, затим Теодор Павловић, уредник *Сербских народних новина* у Пешти; из Загреба су се претплатили уредници *Народних новина*, а из Беча адвокат Јован Добран.³³ Идентичан оглас објављен је у *Сербским народним новинама*, које су излазиле у Пешти.³⁴

Иако је у наведеном огласу Јован Бугарски навео да ће карта бити одштампана најкасније до марта, то се није десило све до краја 1844. У огласу који је објављен у *Сербским новинама* у мају 1844. Јован Бугарски

³¹ АС, ДС, 1843, Р. 101, бр. 579, Јован Бугарски–Државном савету, 19. децембра 1843.

³² АС, МИД-В, 1844 ф.1, бр. 162, 242.

³³ *Објавленіе: Србске Майѣ Сербіе садашнѣѣ ѿолиѣическоѣ сїаня израђене одѣ Јована Буїарскоѣ гуйломаш. инжинир*, Београд, 1843.

³⁴ *Сербске народне новине* бр. 4, 4/16. јануар 1844.

позива све претплатнике на карту да најкасније до 24. маја 1844. године наченлику Контроле рачуна у Београду Јовану Нинићу предају новац у износу од 1 талира, односно, ако су желели карту у боји да плате 1 талир и 30 крајцара. У овом огласу Бугарски је најавио да ће карта изаћи најкасније до јула исте године.³⁵ Међутим, 12. августа 1844. Јован Бугарски се обратио Државном савету молбом да му што пре доставе посвету како би он карту могао да штампа, јер је требало да карта кроз 20-ак дана изађе. П. Васић наводи да је Државни савет 7. августа 1844. одговорио да „посвету не прима и да се у то неће да меша.“³⁶ Приликом истраживања под сигнатуром коју наводи П. Васић не налази се одговор Државног савета, већ једино молба којом се Јован Бугарски обраћа Државном савету за посвету. Највероватније је белешка о одговору Државног савета изгубљена.

За ову карту Кнежевине Србије био је заинтересован и Вук С. Караџић. У писму које је Ђорђе Ђирјаковић упутио Вуку Караџићу 17. децембра 1844. године стоји: „Незнам шта Г. Настасъ съ Маппомъ одъ Сербіе ради, хоће ли скоро готово быти“.³⁷ Свакако овде је реч о мапи коју је Бугарски дао на израду, јер се на карти налази суви печат на коме су усписана имена Јована Бугарског и Анастаса Јовановића.³⁸ Такође, из овог податка се види да је карту Бугарски предао на израду у другој половини 1844, али она није изашла у очекивано време.

Карта Кнежевине Србије Јована Бугарског изашла је у првој половини 1845. године, најкасније средином априла. Јован Бугарски је издао три варијанте карте. Прва карта издата је на српском језику без икакве посвете.³⁹ Ова варијанта карте без посвете представља прву географску карту штампану у Кнежевини Србији. Друга варијанта издата је исто на српском језику, али са посветом кнезу Михаилу, док је трећа варијанта издата на француском језику, такође са посветом кнезу Михаилу. Наслов српске карте са посветом је *Карта Княжества Сербіе састављена изъ најбољи извора од Јована Буџарскоѣ*. На француској варијанти карте стоји исти

³⁵ *Србске новине*, бр. 38, 10/22. мај 1844.

³⁶ П. Васић, *нав. дело*, 61.

³⁷ *Вукова њрејиска VI*, Београд 1912, 222.

³⁸ Ј. Бугарски, *Карта Княжества Сербіе*, Београд, 1845.

³⁹ Ову варијанту карте помиње Ж. Шкаламера и наводи да се чува у библиотеци манастира Хиландара. Међутим, и поред више покушаја колега из Народне библиотеке Србије да у библиотеци манастира пронађу ову карту, нису успели. Наравно, то не искључује могућност да се та карта налазила ту и да је током времена изгубљена, а на њено постојање указује и архивска грађа. Што се тиче изгледа карте, ту ћемо преузети неколико података које о њој доноси Ж. Шкаламера, *Картографија Србије и српска картографија XIX века*, 144.

наслов, само на француском: *Carte de la principauté Serbie composé d'après les sources le plus récentes par Jean Bugarsky, ingénieur*. На све три карте као место издавања наведен је Београд. Међутим, једино за српску варијанту карте, без посвете, можемо сматрати да је издата у Београду.⁴⁰ Карте са посветом кнезу Михаилу штампане су у Бечу, како стоји у документу којим Министарство унутрашњих дела јавља начелствима пограничних округа да је Јован Бугарски прешао у Немачку и у Бечу издао карту са посветом бившем кнезу Михаилу.⁴¹ Беч, као место издавања карте, наведен је и у помену те карте код Ивана Франа Јукића, у новинама *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* од 1. маја 1847. године.⁴² Министарство унутрашњих послова је издало наредбу да се забрани унос и продаја тих карата и наложило је свим начелствима да „добро мотре“ да нека од ових карата не би прешла у Србију.⁴³ Иако за то нема потврде у изворима, можемо претпоставити да је кнез Михаило помогао Јовану Бугарском у издавању карте, будући да га је Државни савет одбио, и да је то разлог због којег је Бугарски кнезу Михаилу посветио карту. Други могући разлог зашто је Бугарски ову карту посветио кнезу Михаилу је из захвалности, будући да је за време његове прве владавине примљен у служби и постао поданик Кнежевине Србије.

Након издавања карте, Министарство финансија је купило 100 примерака како би је послало надлештвима. Било је предвиђено да свако надлештво добије по један примерак. Пре него што су упућене у надлештва, Министарство их је послало код књиговезца како би са горње и доње стране карте биле стављене летвице, да би карте могле да се окаче на зид.⁴⁴ До краја јуна свако надлештво у Србији је у згради имало карту Кнежевине Србије.⁴⁵

⁴⁰ Ј. Бугарски, *Карта Кнежевства Србије*, J. Bugarsky, Carte de la Principaute de Serbie, Belgrad, 1845.

⁴¹ АС, МУД-П, 1845 ф. 2, бр. 215, Министарство унутрашњих дела начелствима Шабачког, Ваљевског, Београдског, Смедеревског, Пожаревачког и Крајинског округа 1/12. маја 1845.

⁴² I. F. Jukić, *Geografično-statistično opisanije kneževine sèrbske*, Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska br. 18, течај XIII, 1. свibanj 1847.

⁴³ *Исџо*.

⁴⁴ АС, МУД-П, 1845 ф. 8, бр. 2746; Министарство финансија – Главно казначејство (МФ-Г), 1845. ф. 8, 110.

⁴⁵ АС, МУД-П, 1845. ф. 8, бр. 3061, 3062, 3063, 3064, 3065, 3066, 3067, 3068, 3069, 3070, 3071, 3072, 3073, 3074, 3075, 3110, 3297.

Анализа карће

Издавање карте Јована Бугарског представљало је огроман, ако не и највећи, допринос развоју српске картографије прве половине 19. века. Реч је о једној веома прегледној карти, која је, и поред својих недостака и нетачности, могла да пружи преко потребно знање о простору Кнежевине Србије, како домаћој јавности, тако и страним картографима.

Као што је већ речено, карта је изашла у три варијанте. До данас је највише сачувано примерака српске варијанте карте са посветом, док је сачуван само један примерак француске варијанте карте, који се чува у Народној библиотеци Србије. Трећа, српска варијанта без посвете, чува се једино у библиотеци манастира Хиландара. Српска и француска варијанта карте готово да се не разликују. И једна и друга карта израђене су у техници литографије.⁴⁶ Називи области са којима се Кнежевина Србија граничила преведени су на француски језик, док су имена места у Србији само написана латиницом. На обе карте у левом углу се налази посвета кнезу Михаилу. На српској варијанти написана је следећа посвета: „Нѣговој Свѣтлости Милостивѣйшем Господару Князу Михаилу М. Обреновићу Всепокорнѣйше посевѣуе издатель“. Посвета на француском издању се налази у левом углу и написана је на античком стубу на француском језику, са женском фигуром са леве стране. У доњем десном углу српска варијанта са посветом садржи приказ српских ратника, обучених у народну ношњу и окупљених испод храста, са грбом Србије на њему. Овај приказ на карти урадио је Анастас Јовановић.⁴⁷ На обе карте, са десне стране, налази се легенда, а у горњем десном углу на француској, односно у доњем левом углу на српској карти, налази се табела са списком 17 округа на које се делила Кнежевина Србија, и бројем насеља у сваком округу, као и бројем становника по окрузима. Овај податак о броју становника, Јован Бугарски је, како и сам наводи, преузео из последњег пописа.⁴⁸ Према том податку Србија је 1845. имала 873.109 становика. На обе карте се налази списак округа, као и срезова на које су се ти окрузи делили.⁴⁹

Размера карте није назначена у облику у којем се размера данас приказује на карти, већ је на врху карте наведена размера изражена у географским миљама, руским врстама и турским миљама. Тако стоји да је размера карте: „географически миля 6 ½ одъ коихъ 15 на 1 градъ или степенъ“. На

⁴⁶ *Исѣо*, 145.

⁴⁷ П. Васић, *нав. дело*, 61.

⁴⁸ *Объявленіе: Србске Майїе Сербіе садашнѣѣ ѿолиѣическойѣ сїаня израђене одѣ Јована Буѣарскоѣѣ дѣпломаш. инжинир*, Београд, 1843.

⁴⁹ Ј. Бугарски, *Карѣа Кнажевсїва Сербіе*; J. Bugarsky, *Carte de la Principaute de Serbie*, Beograd, 1845

основу податка да 1 географска, односно немачка миља износи 7.420,54 метара,⁵⁰ као и податка да су на карти паралеле 43. и 44. степена приказане на удаљености од 32 cm, рачунањем долазимо до податка да је размера карте износила приближно 1:350.000, и према томе карта је била у групи карата са средњом размером. Географска дужина карте приказана је у односу на острво Феро (данашње острво Јеро у Канарском архипелагу), преко којег пролази 18. меридијан западно од Гринича, како се географска дужина углавном представљала на картама из тог периода.⁵¹ У односу на острво Феро, Кнежевина Србија 1845. године налазила се између 36° 29' 40" и 39° 47' 31" источне географске дужине, односно између 43° 2' 22" и 44° 58' 50" северне географске дужине.

На карти су приказане границе Кнежевине Србије, као и границе сваког од 17 округа. Приликом набрајања округа у легенди, под редним бројем XV наведен је Шабачки округ, а на карти је обележен са бројем XVII, док је Ћупријски обележен на карти бројем XV, а у легенди XVII. На карти су северни, западни и јужни делови Србије приказани доста детаљније од источних, што се може објаснити чињеницом да је аутор боље познавао или имао боље изворе о овим деловима Кнежевине Србије. Карта је за то време доста напредна, посебно у погледу поделе насеља. Тако имамо приказане градове, вароши, варошице и села, са знаковима у легенди који обележавају свако од наведених насеља. Дуж читаве границе приказане су пограничне карауле, као и сви ћумруци, односно царине. Детаљно су уцртана рудна богатства Кнежевине Србије, са поделом на руднике злата, сребра, бакра, гвожђа, олова и каменог угља. Када је реч о хидрографији, представљене су све велике реке, као и њихове веће притоке, а на појединим рекама су приказани и прелази. Планине су посебно назначене на карти, као и правац њиховог простирања, не увек потпуно тачно, о чему ће касније бити више речи. Такође, приказани су и друмови, а наведена је и удаљеност појединих места, а дужина је изражена у географским миљама. Поред тренутног географског и политичког стања, на карти су приказана и места битака из времена Првог и Другог српског устанка, као и битка код Ужица из 1737. године, током аустријско-турског рата (1737–1739). Код појединих места стоји и симбол који означава место склапања мира, са годином када је мир потписан.⁵²

⁵⁰ J. Faričić, *Sustavi mjernih jedinica relevantnih za geografiju i kartografiju*, Zadar, 2014, 2. (http://www.unizd.hr/Portals/6/JF_Mjerne%20jedinice.pdf, pristupljeno 10. 8. 2019.)

⁵¹ М. Міятовић, *Обитый земльписъ за учећу се младежъ у гимназиі и полугимназіама Княжества Србіе*, Београд, 1852, 10.

⁵² J. Бугарски, *Карта Кнажевсѣва Сербіе*.

Када је реч о убикацији места на карти Бугарског, и поред грешака на које ћемо указати у наставку текста, аутор је доста прецизно убицирао насеља и већину речних токова. Највише грешака аутор је направио код представљања планина, посебно у југозападном делу Кнежевине Србије. Златибор је приказан јужно од Нове Вароши, док је Торник, највиши врх Златибора, приказан као одвојена планина. Граница је учртана преко Златибора, док на том простору нема планине Јавор, преко које је ишла граница. Јавор је на карти приказан потпуно погрешно и аутор га је убицирао јужно од реке Студенице. Планина Чемерно учртана је јужно од реке Студенице, а требало је северно. Одмах након Златибора истим правцем пружања на карти је приказана Голија, док је на месту где би требало да је приказана Голија убицирана Брањанска планина. Данас на том простору не постоји ниједна планина са истим или сличним именом, а овај податак Бугарски је преузео највероватније са других карата, будући да се ова планина јавља и код Милошевићевог превода Вајнгартенове карте, додуше као Брањанска.⁵³ На месту планине Таре приказана је Ивица планина, док се Тара не помиње.

Космај планина приказана је правцем север–југ, а правац простирања те планине је југозапад–североисток. На месту планине Букуље приказана је планина Клешњевица, што је био назив те планине почетком 19. века. Планина Голубиња је приказана на месту данашњих Кучајских планина. Уместо Великог и Малог Крша, Лишковца и Шомрде приказана је једна планина – Пекска. На том простору аутор је погрешно унео назив Рашка река, уместо Шашка река, која спајањем са Црном реком чини Пореч. На простору источно од Велике Мораве приказана је Ам планина. На приказ ове планине осврнуо се Јован Гавриловић у преписци са Вуком С. Караџићем и у писму 6. фебруара 1846. године наводи да планина Ам не постоји на том простору, а да ју је Бугарски учртао јер је користио старе немачке карте.⁵⁴

Аутор је доста грешака направио приликом одређивања географске ширине одређених места, па су тако често нека места која се налазе јужније од неких других места приказана северније и обрнуто. Тако имамо случај да је Гургусовац (Књажевац) приказан северно од Рипња, а треба јужно. Затим, Крагујевац је приказан јужно од Јагодине. Ток Јужне Мораве (Бугар Мораве) приказан је тако да се она готово са истока спаја са Западном Моравом, чинећи Велику Мораву. Аутор је имао погрешну представу тог простора, како оног који је био у оквиру граница Кнежевине Србије,

⁵³ С. Милошевић, *Штатстическо описаніе Сербіе (со землеописаниемъ ове змелъ)*, Будим, 1822, VII.

⁵⁴ Вукова *йрейиска III*, Београд, 1909, 289.

тако и ван ње. У прилог томе говори да су Ниш и Крушевац постављени на готово истој географској дужини.

Простор јужно од границе Кнежевине Србије, Јован Бугарски је означио као „част Старе Србије садашња Албанија“. Оваква ознака простора који ће понети назив Старе Србије представља одраз знања Бугарског о српској историји, односно он сматра да је та територија била део српске средњовековне државе, а сада је то део османске провинције Албаније.⁵⁵ Бугарски је овај назив могао преузети од Вука,⁵⁶ а могао га је и прочитати у географији Димитрија Тирола из 1832. године, јер и он пише да се Србија на југу граничи са Старом Србијом.⁵⁷

Питање на које је тешко дати одговор јесте којим изворима се користио Јован Бугарски приликом састављања карте. Из већ поменутог писма Јована Гавриловића Вуку С. Караџићу сазнајемо да се угледао на старе немачке карте. Ова Гавриловићева констатација могуће да се односи на Ридлову из 1810. или Вајнгартенову карту Србије из 1820. године, на шта упућује понављање појединих грешака са ових карата.⁵⁸ Како је свој картографски приказ Србије урадио већ крајем 1843. године, није могао ни користити уџбеник М. Спасића, *Земљописаније целој свеша*, који је објављен 1845. у Београду.⁵⁹ Једино чиме се Бугарски могао користити од домаћих извора били су Вуков опис Србије из 1827. године и Тиролова географија из 1832. године.

Исте године када је ова географска карта Кнежевине Србије објављена, била је преведена на турски језик у Генералштабу у Цариграду. Да је реч о преводу карте Јована Бугарског види се из наслова који је исти као на његовој карти штампаној српском ћирилицом, при чему се и његово име, као аутора, појављује и на османској карти. Османска карта садржи такође податке о броју становника, као и о унутрашњој подели Србије на округе, са именима срезова на које су се ти окрузи делили. Подаци о броју становника се разликују јер су османски картографи при прецртавању ове карте вероватно користили своје податке. Такође, при уношењу унутрашње поделе у Србији, приликом набрајања округа, османски картографи се нису

⁵⁵ М. Јагодић, *Србија и Сџара Србија (1839–1868). Наслеђе на југу*, Београд, 2016, 30.

⁵⁶ У. Шешум, *нав. дело*, 91.

⁵⁷ Д. Тирол, *Политическо земљописаніе за употребленіе србске младежи*, Београд, 1832, 72.

⁵⁸ J. Riedl, *Charte von Servien, Bosnien und dem Grostten Theile von Illyrien*, Wien– Pesth, 1810, (<https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/22050/view/?pg=3&bbox=-1255%2C-8344%2C13224%2C-183>; pristupljeno 10.7.2019); A. von Weingarten, *Über Serbien, Östreichische militärische Zeitschrift I*, Wien, 1820, (mapa u prilogu).

⁵⁹ М. Спасић, *Земљописаније целој свеша*, Београд, 1845.

држали оног распореда којим је ишао Бугарски. Када је реч о околним областима, сви називи су исти као на карти Јована Бугарског, осим натписа „част Старе Србије садашња Албанија“ јужно од границе Кнежевине Србије, који је на османској карти обележен само као Албанија. Наравно, османска карта нема никакву посвету, а могуће и да је превод рађен са карте без посвете. Легенда је остала иста као на карти Бугарског, као и размера.⁶⁰ Овај османски картографски приказ Србије, иако се ради о преводу српске карте, представља први до сада познати картографски приказ Србије урађен од стране османских картографа. Ипак, османска картографија како Србије тако и простора Европске Турске чека своје време за истраживање и даље остаје велика непознаница у историји картографије. А да је Балкан био предмет обраде османске картографије 19. века, сведочи и османска карта Румелија из средине 19. века.⁶¹

Важан сегмент ове географске карте представља утицај који је она имала у научном свету. Међу првима се на њу осврнуо 1847. године Иван Франо Јукић, који је на основу ове карте, као и географског речника Јована Гавриловића из 1846. године, написао *Geografično-statistično opisanije kneževine sèrbske* које је објављено у часопису *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*. На самом почетку истакао је колико је мало географско знање о Србији било до изласка ова два географска дела. Након тога доноси географске податке о границама, планинама, рекама, затим трговини, подели земље на епархије и у последњем делу даје опис насеља са бројем кућа.⁶² Други велики успех карте Јована Бугарског био је тај што је она послужила као један од извора за карту Србије Хајнриха Киперта из 1849. године.⁶³

Карта Јована Бугарског има важан удео у развоју српске картографије у првој половини 19. века. Све до настанка ове карте, у српским школама, као и у државним институцијама, није било географског приказа који би бар донекле могао пружити географску слику Кнежевине Србије.⁶⁴ Коначно, са

⁶⁰ Ова карта Кнежевине Србије писана је на османском турском. Посебно се захваљујем Ениса Аломеровић–Хубанић из Архива Србије, која ми је пружила несебичну помоћ у читању ове карте и захваљујући којој смо и сазнали да је овај османски географски приказ Србије превод географске карте Јована Бугарског. Карта је објављена у каталогу изложбе *Срби и Србија у османским документима 15–19. век* коју је приредила Ениса Аломеровић–Хубанић (*Срби и Србија у османским документима 15–19. век*, приредила Ениса Аломеровић–Хубанић, Београд, 2018, 80).

⁶¹ *Срби и Србија у османским документима 15–19. век*, 10–11.

⁶² I. F. Jukić, *Geografično–statistično opisanije kneževine sèrbske*, Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska br. 18–21, течај XIII (1. svibanj–22. svibanj 1847).

⁶³ H. Kipert, *Serbien*, Weimar, 1849.

⁶⁴ Године 1829. у згради Магистрата налазила се Ридлова карта Србије и Босне. (О. Д. пл. Пирх, *Пушовање по Србији у години 1829*, Београд, 2012, 33)

овом картом слика рељефног изгледа Србије, њене хидрографске и путне мреже, као и положаја насеља, без обзира на све недостатке постала је доста јаснија, како у самој Србији, тако и у међу географима и картографима из тог времена, о чему на добар начин сведочи утицај ове карте на настанак географских списа и карата о Србији у наредном периоду.

JOVAN BUGARSKI AND MAP OF THE PRINCIPALITY OF SERBIA

Summary:

This paper deals with the life of Jovan Bugarski, one of the first Serbian cartographers, as well as his *Map of the Principality of Serbia*, published in 1845. The map is published in three variants, two in Serbian and one in French. The Serbian and French variants of the map contain dedications to Prince Mihailo Obrenovic, while the second Serbian version has no dedication. The Serbian version is without a doubt the first geographical map printed in the Principality of Serbia, which gives it additional importance. This map, despite its shortcomings and mistakes in hydrography, orography and location of settlements, is an important segment in the spread of geographical knowledge about Serbia, which was at a low level. Thanks to this map, Serbs finally, at the end of the first half of the 19th century, had a map printed in the Serbian language and could become familiar with the geographical appearance of their country.

